basic education

Department:
Basic Education
**REPUBLIC OF SOUTH AFRICA**

# SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

## XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

## PAPILA RO SUNGULA (P1)

## MUDYAXIHI/KHOTAVUXIKA 2026

## XILETELO XA MAKOREKETELO

**TIMARAKA: 70**

**Xiletelo lexi xa makoreketelo xi na tipheji ta 7.**

## XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

## XIVUTISO XA 1

### Makoreketelo ya Xikambelantwisiso

- Tanihileswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handlekaloko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swa ha fanele swi kombisiwa.)
- Loko mukamberiwa a tirhisile marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga n'wi xupuli. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA YA NTIYISO/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa himfanelo loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka/minkutlunya yimbirhi/yinharhu kutani mukamberiwa a nyikile yotala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka NA/KUMBE letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona.

### TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A

1.1 Thailand√ China√ na Ethiopia.√
(Matiko MAMBIRHI ntsena.) (2)

1.2 Mali./A.√ (1)

1.3 Yi endla switifiketi swo velekiwa swa vana leswi nga na vuxokoxoko bya vatswari va vona.√ (1)

1.4 Hileswi hinkwako ku vulavuriwaka hi ku tlhakisiwa ka vanhu.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

1.5 1.5.1 Munhu a nga fanelangi a tshembiwa.√√ (2)

1.5.2 Ku tivisiwa/byeriwa/hleveriwa timhaka to karhi ta xihundla.√√ (2)

1.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku a ndzi fanelangi ndzi tshemba munhu loyi ndzi nga n'wi tiviki hikuva ndzi nga tikuma ndzi ri ekhombyeni.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

1.7 Hileswi ku pfumalekaka mintirho./Hileswi vanhu va rhandzaka ngopfu mali./Hileswi vugevenga byi tinyikeke matimba.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)

1.8 Ku nga va ku ri ku chavisiwa ka vana leswaku va nga byeli munhu hikuva va nga va dlaya./Ku nga va ku ri ku chava ku arisiwa hi maxaka ya vona./Ku nga va ku ri ku chava ku tekeriwa ntirho hi maxaka ya vona.√√ (2)

1.9 Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va nga tihlanganisi na vanhu lava nga va tiviki./Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va nga pfumeli ku nyikiwa/tshembisiwa swilo hi vanhu lava nga va tiviki.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

1.10 Swa khorwisa hikuva va tele vanhu lava tlhakisaka van'wana va va yisa ematikweni yo karhi leswaku va ta kuma mali./Swa khorwisa hikuva swa twakala eka swihangalasamahungu siku rin'wana na rin'wana leswaku ku na vanhu lava tlhakiseke van'wana va va yisa ematikweni yo karhi.√√ (2)

**TINHLAMULO: XITSHURIWA XA B**

1.11 Ku na vana vamune lava nga eku tlangeni ka bolo ya mavoko./Ku na vana vamune lava nga eku tlangeni ka bolo./Ku na vana vamune lava tikombaka va tsakile hikuva va le ku n'wayiteleni.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)

1.12 Swi tsakile√ hikuva swi le ku tlangeni√./Swi tsakile√ hikuva swi le ku n'wayiteleni.√ (2)

1.13 Wu nga swi endlela timbala ta mintlangu./Wu nga swi xavela switirhisiwa swo tlanga hi swona.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

**TINHLAMULO: SWITSHURIWA SWA A NA B**

1.14 Xitshuriwa xa A xi vulavula hi vana, leswi yelanaka na xitshuriwa xa B laha ku nga na vana.√√ (2)

1.15 Eka xitshuriwa xa A vana lava ku vulavuriwaka hi vona va tlhakisiwile kasi lava nga eka xitshuriwa xa B va le ku tlangeni.√√ (2)

**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

**XIYENGE XA B: NKOMISO**

**XIVUTISO XA 2**

**XITSHURIWA XA C**

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Vanhwana va fanele va nga pfumeli ku byeriwa leswaku i vatsandzeki.√ I swa kahle leswaku va kombisa rirhandzu na ntwelavusiwana eka van'wana.√ Va nga pfumeli ku sindzisiwa ku endla swilo.√ Va fanele ku kota ku humesela mavonelo/miehleketo ya vona ehandle.√ Va tihlawulela vanghana lava va seketelaka na ku va komba rirhandzu.√ Va nga tisungulela swilo handle ko pfuniwa hi van'wana.√ Ku kota ku tiyimela eka xin'wana na xin'wana i mhaka ya kahle leyi vanhwana va nga yi endlaka.√ Vanhwana va nga languteli ku rhandziwa handle ko tirhandza hi voxe.√

**[Ntsengo wa marito = 90]**

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√ (7)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

**[Avela timaraka eka timhakankulu ta nkombo ntsena.]**

**MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU**

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

| | **MINTSHAHO** | | **MINKUTLUNYA** |
|---|---|---|---|
| 1. | 'Vanhwana va fanele ku ala loko munhu un'wana a va byela leswaku a va nge swi koti ku endla nchumu wo karhi.' | 1. | Vanhwana va fanele va nga pfumeli ku byeriwa leswaku i vatsandzeki.√ |
| 2. | 'Va nga kombisa rirhandzu na ntwelavusiwana eka vanhu van'wana.' | 2. | I swa kahle leswaku va kombisa rirhandzu na ntwelavusiwana eka van'wana.√ |
| 3. | 'Va nga pfumeli ku phuntisiwa na ku endlisiwa swilo leswi va nga swi laviki.' | 3. | Va nga pfumeli ku sindzisiwa ku endla swilo.√ |
| 4. | 'Loko ku vulavuriwa timhaka to karhi vanhwana va fanele ku humesela mavonelo ya vona erivaleni ku papalata ku tekeriwa swiboho.' | 4. | Va fanele ku kota ku humesela mavonelo/miehleketo ya vona ehandle.√ |
| 5. | 'Swi kahle leswaku va tihlawulela vanghana lava kotaka ku va seketela na ku va komba rirhandzu hikuva swi aka vutitshembi na ku tinyungubyisa hi leswi va nga xiswona.' | 5. | Va tihlawulela vanghana lava va seketelaka na ku va komba rirhandzu. |
| 6. | 'Va fanela va ringeta ku tisungulela swilo hi voxe ku kota ku vona vuswikoti lebyi va nga na byona.' | 6. | Va nga tisungulela swilo handle ko pfuniwa hi van'wana.√ |

| | | | |
|---|---|---|---|
| 7. | 'Ku kota ku tiyimela eka swilo swo karhi na swona i mhaka ya kahle leyi nga va pfunaka leswaku va kota ku hanya kahle hambiloko vatswari na maxaka va nga ri kona ekusuhi na vona.' | 7. | Ku kota ku tiyimela eka xin'wana na xin'wana i mhaka ya kahle leyi vanhwana va nga yi endlaka.√ |
| 8. | 'Vana va vanhwana va fanele ku tirhandza, va nga languteli ku rhandziwa hi van'wana vanhu ku ri hi ku vona vini a va tirhandzi.' | 8. | Vanhwana va nga languteli ku rhandziwa handle ko tirhandza hi voxe.√ |

**[Ntsengo wa marito = 90]**

**Makoreketelo ya nkomiso:**

Makoreketelo ma fanele ma katsa timhaka ta nkoka na ku papalata timhaka leti nga pfuniki nchumu.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi mukhuva lowu landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: **N =** (7) (Maraka yin'we hi nkutlunya.)
  - Timaraka ti3 i ta ririmi: **R =** (3)
  - Ntsengo wa timaraka: **10**
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
  - Minkutlunya ya 1–3 leyi nga yona: nyika maraka yin'we ya ririmi.
  - Minkutlunya ya 4–5 leyi nga yona: nyika timaraka timbirhi ta ririmi.
  - Minkutlunya ya 6–7 leyi nga yona: nyika timaraka tinharhu ta ririmi.
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
  - Mintshaho ya 7: u nga nyiki maraka ya ririmi.
  - Mintshaho ya 4–6: nyika mpimohenhla wa maraka yin'we ya ririmi.
  - Mintshaho ya 2–3 ehenhla ka 7: nyika mpimohenhla wa timaraka timbirhi ta ririmi.

**LEMUKA:**

- Loko mukamberiwa a kumile minkutlunya ya 7 ku langutisiwa leyi tshahiweke na leyi a yi tsaleke hi marito ya yena.
- Loko a tshahile minkutlunya ya 2–3 ehenhla ka 7, u nyikiwa mpimohenhla wa timaraka timbirhi ta ririmi.
- Loko a lo tshaha minkutlunya ya 2–3 ntsena a nga nyikiwi maraka ya ririmi.

**LEMUKA:**

- **Ntsengo wa marito:**
  - Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
  - Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke, kumbe ya kombisiwile hindlela yo hoxeka. Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya kufika emakumu ka xivulwa lexi hetisaka ntsengo lowu vekiweke wa marito kutani u tshika lama nga ta landzela eka nkomiso.

**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10**

## XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI

## XIVUTISO XA 3: XINAVETISO

## XITSHURIWA XA D

3.1 nandzu./B.√ (1)

3.2 'Wa nwa, wa kolwa!'√
(Mukamberiwa u kuma maraka hambiloko a nga vekelangi swirhatana swo tshaha.) (1)

3.3 Eka vanhu van'wana na van'wana lava lavaka ku xava tikhapu./Eka vanhu van'wana na van'wana.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

3.4 Eka xinavetiso ku vuriwa leswaku vhengele ra Timulani hi rona ri ri roxe leri xavisaka tikhapu leti hisisaka tiya nkarhi wo leha eAfrika-Dzonga, leswi nga riki ntiyiso hikuva ma kona man'wana mavhengele lama xavisaka tikhapu to fana na leti kumbe ku ri tlula.√√ (2)

3.5 Ya na nkucetelo wa leswaku vaamukeri va hungu va ya xava hi ku tiva leswaku va ta kuma khapu yin'we mahala.√√ (2)

3.6 I ku humelerisa risivinene ra munhu wo sungula eka vunyingi./I ku humelerisa risivinene.√√ (2)
**[10]**

## XIVUTISO XA 4: KHATHUNI

## XITSHURIWA XA E

4.1 Hi le xikolweni./Hi le tlilasini.√ (1)

4.2 tisola./C.√ (1)

4.3 Ku na mukamberiwa loyi a nga hlwela ku fika eku tsaleni ka xikambelo, mudyondzisi wa n'wi holovela kutani mukamberiwa u kombisa ku tisola.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

4.4 Ku nga va ku ri leswi xi nga eku tsaleni ka xikambelo./Ku nga va ku ri leswi va nga vulavuliki na xona.√√ (2)

4.5 Wu kombisa vun'wini bya khathuni./Wu kombisa n'wini wa khathuni.√√ (2)

4.6 Mina ndzi **xisivarhumbu/xigumandzeni/rikotse** naswona hi mina wa makumu ku hlamba.√√
(Mukamberiwa u kuma timaraka loko a tsarile xivulwa lexi hi ku hetiseka.) (2)
**[10]**

## XIVUTISO XA 5: PROSI

## XITSHURIWA XA F

5.1 Hambi wachi ya kona a yi n'wi pfuna yini hikuva nhlikanhi **lowo** hinkwawo o jikajika hi dyilori./Lowo.√ (1)

5.2 I ku yisa rito 'moya' eka ntsongahato./I ku vumba ntsongahato.√ (1)

5.3 **Kumbexana** a a ha ya a ya horisa nhloko ya yena, swi tivana na mani?√√ (2)

5.4 Sathana a a ta fanela ku va a **rhangile**√ hi ku **dzuka**√ nyuku a kulula kunene a nga si kuma mbilu ya mina**.** (2)

5.5 Tin'wana ta tona na tinomboro a ti tsariwile.√√ (2)

5.6 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa xin'wana hi rito 'yimela' lexi nga na nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xivulwa, leyi vulaka ku rindza/rindzela. Swikombiso:

Tinyiko u ta **yimela** vandyangu eka nkhuvo wa vukati./Ndzi kombela u **yimela** etlhelo leswaku ndzi ta hundza./Ndzi fanele ku yimela timhaka ta mina.√√ (2)
**[10]**

**NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30**
**NTSENGO WA TIMARAKA: 70**